

Atlas Multimédia Prozodique de l'Espace Roman (AMPER) – proiect de colaborare internațională și interdisciplinară

Adrian TURCULEȚ*

Key-words: *geoprosody, international cooperation, interdisciplinary collaboration*

Sintagma „atlas lingvistic” evocă cititorilor/ascultătorilor imaginea unei lucrări clasice din perioada geografiei lingvistice gillieroniene, de tipul „Atlas Linguistique de la France” (ALF) sau „Atlasul Lingvistic Român” (ALR). Un atlas lingvistic realizat ca o bază de date plasată pe rețeaua Internet (site) sau pe alt suport digital, ale cărei informații se pot consulta pe o hartă virtuală, așa cum este AMPER, este încă neobișnuit pentru majoritatea cititorilor și chiar a lingviștilor români, deși este foarte probabil că aceasta va fi forma de bază a atlaselor lingvistice viitoare.

1. Câteva date despre AMPER¹

Ideea realizării unui atlas prozodic al limbilor romanice a fost lansată de M. Contini în 1991 (Contini 1992). După o perioadă de timp în care, la Centrul de Dialectologie al Universității Stendhal din Grenoble, s-au discutat, experimentat și stabilit principiile metodologice comune ale culegerii, analizei instrumentale și prezentării datelor, a avut loc intrarea pe „șantier” a proiectului la primul seminar AMPER (Grenoble, 2001). Baza de date AMPER a devenit operațională și consultabilă din anul 2008. Cu prilejul împlinirii unui deceniu de la inițierea proiectului, Centrul de Dialectologie GIPSA a publicat broșura *Intonations romanes* (2011) cu principalele realizări ale proiectului, prezentarea bazei de date și a interfeței de consultare a acesteia, lista localităților anchetate pe grupuri de limbi romanice, domenii și arii dialectale și o bibliografie de peste 200 de titluri „autour du projet AMPER”. Broșura este însoțită de un DVD care cuprinde datele anchetelor realizate până în anul 2011: 108 informatori din 60 de localități². Ultimul număr al publicației „Bulletin AMPER” (décembre 2013 – janvier 2014) consemnează realizarea a peste 50 de anchete noi începând cu anul 2012³. A sperat în mod exponențial și numărul publicațiilor în care se folosesc date AMPER.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

¹ Literatura de prezentare a proiectului AMPER este destul de vastă. Menționăm aici doar câteva titluri: Romano, Contini (2000), Lai, Romano (2002), Contini, Lai, Romano, Roullet (2003), Contini (2005, 2007, 2008), Turculeț (2007), Contini, Romano (2011).

² Domeniul limbii române este reprezentat cu 8 puncte și 16 persoane anchetate.

³ Pentru limba română s-au trimis date din 3 localități (cu 8 informatori). Proiectul AMPER-ROM (reprezentarea limbii române în AMPER) se va încheia în acest an prin trimiterea datelor din alte 6 localități.

2. AMPER – proiect de colaborare interinstituțională internațională

În privința extensiunii ariei investigate, AMPER depășește celelalte atlase multilinguale, atlasele din a doua generație, interpretative: „Atlas Linguistique Roman” (ALiR) și chiar „Atlas Linguarum Europae” (ALE). Rețeaua de cercetare s-a extins la România nouă, insulară și extraeuropeană, cuprinzând „toute le domaine roman” (Contini 2005: VI). Dacă în structurarea internă (și codificarea cea mai largă) a bazei de date s-a menținut repartizarea limbilor romanice în cele cinci „spații”, care corespund diviziunii clasice în varietăți italo-romane, galo-romane, ibero-romane, reto-romane și românești, în cadrul acestora s-au creat numeroase domenii, diviziuni și arii dialectale, care au permis sporirea densității punctelor de anchetă. O mare diversificare s-a produs, de exemplu, în spațiul ibero-roman: dacă la al doilea Seminar AMPER (Grenoble, 2004) s-au format trei comitete directoare pentru spaniolă (castiliană), catalană și galiciană, ulterior s-au adăugat asturiana, ins. Canare, basca, iar aceste „domenii dialectale” au fost împărțite în numeroase diviziuni și arii dialectale. Domeniul portughez a fost separat în portugheza continentală, portugheza insulară (Azore, Madeira) și portugheza din Brazilia (cu șase diviziuni dialectale). În țările de limbă spaniolă din America s-au constituit (și) comitete naționale proprii (cu subdiviziuni) – de exemplu, în Brazilia, Columbia, Cuba, Guatemala, Mexic, Venezuela; s-au început anchete și la populația hispanofonă din SUA. Teritoriul limbii române a fost împărțit, la rândul său, în domeniile dialectale dacoromân (cuprinzând și graiurile din R. Moldova, Ucraina și Serbia), aromân (cu arii în Grecia, Albania, R. Macedonia și Dobrogea), meglenoromân (cu puncte în R. Macedonia și Grecia) și istroromân; pe lângă cele 10 puncte atribuite inițial pentru AMPER-ROM, au fost anchetate încă șapte localități, pentru a realiza o mai bună acoperire a domeniilor limbii române.

Proiectul AMPER se realizează sub egida și cu susținerea financiară a 30 de universități și centre de cercetare din întreaga lume romanică. Este, fără îndoială, una dintre cele mai mari rețele de colaborare interinstituțională internațională din epoca comunicației globalizate informatizate („era Internetului”).

3. AMPER – proiect de colaborare interdisciplinară

AMPER este în primul rând o lucrare de dialectologie (mai exact, de geoprozodie), atât prin obiectivul său principal: înregistrarea variației diatopice a principalelor modele prozodice de bază (neutrale) în cadrul limbilor romanice, cât și prin metodele și procedeele de culegere a datelor și prin proiectarea acestora pe harta virtuală. După cum AMPER nu mai este un atlas lingvistic de tip clasic, tot astfel nici dialectologia nu a rămas la stadiul clasic. Din anii 1970 s-a făcut simțită tot mai mult o nouă paradigmă științifică, cunoscută sub numele de „cotitura comunicativ-pragmatică”, care a scos cercetarea limbii din strâmtoarea în care o adusesse limitarea la sistematica internă a limbii (mai ales în gramatica structuralistă și generativistă), orientând-o spre funcțiile limbii în comunicare, aceasta realizată cu prioritate verbal, în formă dialogată. Au apărut și s-au consolidat discipline lingvistice noi, ca pragmatica lingvistică, teoria actelor de vorbire, lingvistica textului, analiza conversației/dialogului, sociolingvistica, psiholingvistica. Dialectologia, fostă *ancilla* a istoriei limbii, redusă la arhivarea faptelor dialectale lexicale și

fonetice, devine o ramură a lingvisticii varietăților, consacrată variației diatopice (Coșeriu 1993: 63). AMPER își propune să înregistreze prozodia varietăților diatopice, incluzându-le pe cele ale limbii naționale de cultură (ale limbii literare standard). Utilizarea a cel puțin doi vorbitori în aceeași localitate, iar în centrele urbane a patru subiecți cu statut sociocultural diferit favorizează înregistrarea variației prozodice individuale, precum și a celei diastratice/diafazice.

Prin domeniul investigat, AMPER este o lucrare de fonetică, prozodia fiind o parte a foneticii consacrată elementelor prozodice sau suprasegmentale ale limbii. Prozodia, în special intonația, a fost multă vreme apanajul foneticii și îndeosebi al foneticii instrumentale, la care dialectologii aveau mai puțin acces. Dar fonetica nu mai este nici ea, astăzi, cea clasică, în care cercetarea elementelor prozodice se limita, de regulă, la limba de cultură și avea aproape exclusiv scopuri didactico-pedagogice. Astăzi există mai multe științe fonetice care se ocupă de fenomenele prozodice, în strânsă legătură cu reorientarea lingvisticii spre limba vorbită. Sinteza vorbirii a pus în evidență contribuția specifică a corelatelor fizice/acustice, îndeosebi a frecvenței fundamentale f_0 , la realizarea modelelor prozodice. Dezvoltarea programelor de calculator pentru analiza acustică a făcut posibilă cercetarea intonației fără necesitatea unor laboratoare și instrumente fonetice specializate.

Simptomatic pentru îmbinarea geolingvisticii cu fonetica în cadrul proiectului AMPER este faptul că inițiatorul și coordonatorul acestui proiect este o personalitate care a ilustrat în egală măsură cele două domenii, M. Contini fiind director al Centrului de Dialectologie (și coordonator al ALE și ALiR), dar și al Institutului de Fonetica al Universității din Grenoble (coordonând cercetări instrumentale privind extragerea f_0 și a altor corelate acustice ale elementelor prozodice). Interesul foneticienilor și al informaticienilor pentru proiectul AMPER este ilustrat și de participarea unor foneticieni sau/și informaticieni la seminariile AMPER de la Grenoble, precum și de faptul că la multe congrese și conferințe internaționale de fonetică din ultimii ani o parte a lucrărilor a fost consacrată acestui proiect.

Prin specificul obiectului său, AMPER trebuia din capul locului să fie un atlas *multimedia*, în primul rând un atlas *vorbitor (parlant)*. Elementele fonice segmentale ocupau un loc central în atlasele lingvistice clasice. Reducerea sunetelor la un număr limitat de unități este relativ simplă. Foneticienii au reușit să stabilească un inventar al posibilităților articulatorii și acustice care au stat la baza sistemului internațional de transcriere fonetică: API/IPA. Pe baza acestui sistem, în ciuda unui anumit grad de subiectivitate inerent oricărei notații fonetice (subiectivitate cu atât mai mare cu cât notarea este mai riguroasă), dialectologii puteau să ajungă la un consens intersubiectiv asupra sunetelor notate. În schimb, variabilitatea extremă a elementelor prozodice, multitudinea parametrilor care intră în joc și care sunt implicați chiar în structura elementelor fonice segmentale fac aproape imposibilă notarea auditivă/perceptivă a fenomenelor prozodice, în special a intonației. API conține unele indicații asupra notării elementelor prozodice, dar acestea au fost aplicate doar la unele limbi tonale, iar la cele netonale (aproape) numai la notarea accentelor. Nici perfecționarea aparatelor de înregistrare (mai recent digitalizată) a vorbirii nu a facilitat crearea unui sistem tip pentru notarea intonației. Aplicarea unei notații fonologice, de exemplu, a sistemului ToBI, larg răspândit în cercetarea

actuală a intonației, este și mai discutabilă, întrucât ar impune realității fonice grila unei anumite direcții a încă tinerei fonologii intonaționale.

Ca atlas vorbitor, AMPER pune la dispoziția cercetătorilor, pe lângă notarea ortografică și fonetică a enunțurilor înregistrate, fișierele de sunet care conțin rostirea reală a vorbitorilor cu toate elementele ei segmentale și suprasegmentale, precum și fișiere de ton cu melodia enunțului fără suportul segmental care pot fi utilizate în teste de percepție. AMPER preia tradiția atlaselor vorbitoare fonetice și lexicale, inițiată de H. Goebel (1988-2000) cu un atlas consacrat ladinei dolomitice și continuată de alte atlase regionale din domeniul franco-provensal: I. Marquet (1995), J. Médélice (2007)⁴, aplicând-o la domeniul prozodiei⁵, fiind în prezent cel mai mare atlas lingvistic vorbitor și poliglot/multilingual.

Un atlas multimedia complet ar trebui să cuprindă și filmarea înregistrărilor; un atlas *filmat* ar permite fixarea condițiilor concrete în care s-a produs dialogul dintre anchetator și informator și ar contribui la cercetarea rolului mimicii faciale și gestuale în comunicare. În proiectul AMPER, filmarea a fost folosită doar în cazuri izolate; Contini (2008: 16) a propus-o însă pentru o etapă viitoare a proiectului⁶. Componenta video-grafică a proiectului AMPER este formată, în prezent, de reprezentările grafice rezultate în urma analizei acustice a enunțurilor: oscilograme, spectrograme, curbe intonative (ale f0), histograme de durată și intensitate.

A treia componentă importantă a AMPER este cea informatică, implicată și în considerațiile precedente. Impactul cu informatica transformă proiectul AMPER dintr-un *corpus* de date (deja informatizate) într-un atlas prozodic multimedia (vorbitor), electronic.

Prelucrarea acustică și tratamentul datelor se face cu ajutorul unor programe de calculator realizate în mai multe etape la Centrul de Dialectologie din Grenoble prin colaborarea unor foneticieni și informaticieni de la mai multe universități. Baza acestor programe o constituie așa-numitele „routines” elaborate de A. Romano în cadrul tezei sale de doctorat, cu unele modificări realizate de echipa de la Aveiro (Portugalia) în perioada 2001-2003, și sunt formate din AMPER-fox (secțiunea consacrată analizei acustice) și AMPER-dat (secțiunea de tratament și afișare a datelor). În 2006, echipa AMPER-ASTUR[IA] a realizat o nouă versiune a rutinelor de analiză, folosită de mai multe echipe AMPER din Spania. Cele două versiuni sunt compatibile, păstrând formatul fișierelor cu rezultatele operațiunilor de măsurare. Majoritatea echipelor AMPER (inclusiv AMPER-ROM[ÂNIA]) folosesc pentru analiza acustică un script elaborat de Plinio A. Barbosa de la IEL (Instituto de Estudos da Linguagem), Campinas (Brazilia) și adaptat de A. Rillard (LIMSI-CNRS) la formatele AMPER în cadrul programului Praat. A. Rillard,

⁴ Un proiect pentru un atlas filmat, audiovizual: *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB)* a inițiat în ultimii ani un colectiv de la Institutul „Al. Philippide” (director: Florin-Teodor Olariu) – http://www.Philippide.ro/alab_new/harta.php.

⁵ În domeniul prozodiei, între 2010 și 2014 a fost realizat un atlas online – *Interaction Atlas of Romance Intonation (IARI)*, Universitat Fabra Pompeu și Universitat de Barcelona, coordonat de P. Prieto, J. Borràs-Comes și P. Roseano – <http://prosodia.upf.edu/iari>.

⁶ Referindu-se la proiectul lui Kristol pentru *Atlas Parlant du Valais roman*, un atlas vorbitor filmat, Contini (2008: 16) crede că „la gestuelle et la mimique faciale... devrait être différentes selon la modalité des phrases”.

administratorul bazei de date AMPER de la Grenoble, a creat interfața bazei de date (2008, modificată în 2010) care permite centralizarea datelor și o interfață web care aplică un sistem interactiv de consultare și comparare a datelor. Este posibilă compararea curbelor și a graficelor aparținând unor fraze diferite din același punct de anchetă; de asemenea, compararea curbelor și diagramelor din două până la patru puncte de anchetă din orice domeniu romanic. Interfața le oferă cercetătorilor și posibilitatea de a prelua, pentru studii proprii, un ansamblu de date după criterii simple, cum ar fi o listă de informatori, anumite structuri morfosintactice, o anumită modalitate etc.

În prezent se experimentează noi instrumente care să permită măsurarea automată a distanței prozodice dintre punctele unei arii și alcătuirea unor hărți dialectometrice care să reprezinte distanța prozodică medie a fiecărei zone prin raportare la diferite puncte de referință⁷.

În concluzie, putem spune că AMPER este unul dintre marile proiecte actuale ale lingvisticii romanice și un exemplu de cooperare internațională și interdisciplinară.

Bibliografie

- Contini 1992: M. Contini, *Vers une géoprosodie*, în *Actas do „Nazioarteko Dialektologia Biltzarra Agiriak”* (Bilbao, 1991), Bilbao, Real Academia de la Lengua Vasca, 83-109.
- Contini 2005: M. Contini, *2ème Séminaire international du projet AMPER, Grenoble, 3-4 juin 2004*, *Projet AMPER, Géolinguistique*, Hors série no 3, I-XI.
- Contini 2007: M. Contini, *Le projet AMPER: passé, présent et avenir*, în L. de Castro Moutinho, R.L. Coimbra (eds.), *Actas das I Jornadas Científicas AMPER-POR*, 9-19.
- Contini 2008: M. Contini, *Vers une typologie intonative des variétés romanes*, în A. Turculeț (ed.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 13-18.
- Contini, Romano 2011: M. Contini, A. Romano, *Au départ, un projet de dialectologues*, în *Intonations romanes*, 3-11.
- Contini, Lai, Romano, Roullet 2003: M. Contini, J.-P. Lai, A. Romano, S. Roullet, *Vers un Atlas prosodique parlant des variétés romanes*, în J.-C. Bouvier, J. Gourc, F. Pic (eds.), *Sempre los camps auràn segadas resurgantas*, Mélanges offerts au professeur Xavier, Toulouse, Université de Toulouse-Le Mirail, 73-84.
- Coșeriu 1993: E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, Seria A. Lingvistică.
- Goebel 1988-2000: H. Goebel, *Atlante linguistico del ladino dolomitico e dei dialetti limitrofi*, 4 vol., hărți, 3 CD-ROM, Wiesbaden.
- Lai, Romano 2002: J.-P. Lai, A. Romano, *État d'avancement du projet: Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman (AMPER)*, în „Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano”, III Serie-Dispensa, 26, 199-203.
- Marquet 1995: I. Marquet, *Atlas linguistique parlant des Alpes Centrales. Étude de variabilité phonétique*, thèse de doctorat, Grenoble, Université Stendhal – Centre de Dialectologie.

⁷ O asemenea hartă a spațiului lusofon european continental este prezentată în *Intonations romanes*, fig. 2, p. 19.

- Médélice 2007: J. Médélice, *Présentation de l'Atlas Linguistique Multimédia de la Région Rhône-Alpes et des zones lilitrophes*, în G. Raimondi, L. Revelli (eds.), *La dialectologie aujourd'hui*, Alessandria, 199-205.
- Romano, Contini 2000: A. Romano, M. Contini, *Un progetto di Atlante geoprosodico multimediale delle varietà linguistiche romanze*, în E. Magno Caldognetto, P. Cosi (eds.), *Multimodalità e Multimedialità nella Comunicazione (Atti)*, 121-126.
- Turculeț 2007: A. Turculeț, *Un nou atlas lingvistic romanic: AMPER*, „Studii și cercetări lingvistice”, LVIII, 1, 203-213.

Atlas Multimédia Prozodique de l'Espace Roman (AMPER) – an Exemplary Interdisciplinary Project

Atlas de l'Espace Multimédia Prosodique Roman is the on-going project of the first prosodic atlas of Romance languages, a speaking atlas which uses a computerized database available on the Internet. The investigation area of the project includes the entire Romance area, including the extra-European one, 30 universities covering the area of Romance language cooperating to its achievement. AMPER is a work of geo-prosody that combines acoustics and geo-linguistics and uses digital methods and computer programs.